

AYNI FIKHÎ MESELEDE

AHMED B. HANBEL'DEN NAKLEDİLEN FARKLI GÖRÜŞLER (EL-MUĞNÎ ÖRNEĞİ) *

İsa ATCI**

The different points of view narrated from Ahmed b. Hanbel concerning the same Jurisprudence (Fıqh) problem (example of al-Mughnî)

The founder of the Hanbali Mazhab, Imam Ahmed b. Hanbal (d. 241/855), has occupied Hadıth Science, Fıqh Science and gave a lot of fatwas (rulings) in many subjects. However, we face two, three, four, even five different points of view which were narrated from him regarding the same subject.

The book "al-Mughni ala Mukhtasari'l-Hiraki" is a well known fundamental book of Hanbali Mazhab.

This study consists of an introduction and four chapters: In the introduction chapter, Ahmad b. Hanbal's life, works and scientific personality will be elaborated. His different points of view regarding the same subject will be explored in the following chapters such as trio rumours in the first chapter; quarter rumours in the second chapter; and finally quintet rumours in the third chapter.

GİRİŞ

Mezhep İmamlarının fikhî görüşleri, kendi yazdıkları ve talebelerinin vefatlarından sonra derleyip topladığı eserler vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmıştır. Muayyen bir mezhebi anlatan eserler yazıldığı gibi farklı görüşleri mukayese eden eserler de kaleme alınmıştır. Çalışmamıza mesned teşkil eden İbn Kudâme el-Makdîsî'ye (v.620/1223) ait *el-Muğnî* isimli eser de bu türün en güzel örneklerindedir.

Fikhî meselelerin pek çoğunda Hanbelî Mezhebi'nin imamı Ahmed b. Hanbel'den aynı meselede iki, üç, dört hatta beş farklı görüş nakledilmiştir. Söz konusu rivayetler, müteâhhir Hanbelî fukahası tarafından tespit edilmiş olmakla birlikte Hanbelî kaynaklarda dağınık olarak bulunmaktadır.

* Prof. Dr. Orhan Çeker'in danışmanlığında Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst.'nde hazırlanmış bulunan yüksek lisans tezi eas alınarak hazırlanmıştır.

** Selçuk Üniv. Sosyal Bil. Enst. İslâm Hukuku Doktora Öğrencisi, Diyanet İşl. Başk. Konya-Yunak İlçe Vaizi, isakonevi@hotmail.com

Dirayetli bir Hanbelî fâkihi olan İbn Kudâme *el-Muğnî* isimli eserinde tabii olarak Ahmed b. Hanbel'in mezhep ve ictheadlarına da genişçe yer vermiştir. Biz bu çalışmamızda Hanbelî Mezhebin'in en kapsamlı kitaplarından biri olarak kabul edilen bu eserden faydalanarak, Ahmed b. Hanbel'den nakledilen çoklu (farklı) rivayetleri tespit etmeyi hedefliyoruz.

Çalışmamızda, 458 iki'li rivâyet, 61 üç'lü rivâyet, 8 dört'lü rivâyet ve 2 tane beş'li rivâyet tespit ettik. Altı veya daha fazla rivâyete rastlamadık. Yüksek Lisans tezimizden özetlediğimiz bu çalışmamızda bütün farklı görüşleri vermemizin konuyu çok uzatacağı kaygısıyla Ahmed b. Hanbel'den gelen 3, 4 ve 5'li rivayetleri verip, tesbit ettiğimiz 2'li rivayetlere dokunmayacağız.

A. AHMED b. HANBEL

1. Hayâtı

Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, Horasan ve Irak'ın fethinde büyük rol oynayan Benû Şeyban kabilesine mensuptur. Önceleri Basra'da oturan ailesi daha sonra Merv'e gitmiştir. Dedesi Hanbel b. Hilal, Emeviler devrinde Serahş valisi idi.

Ahmed b. Hanbel 20 Rebî'u'l-Evvel 164/23 Aralık 780 tarihinde dünya'ya gelmiştir.¹ Soyu Nezâr İbn Mead'da Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşır, Hz. İsmail'e kadar uzanmaktadır.²

Kur'ân-ı Kerimi ezberledikten ve Bağdatlı âlimlerden bir müddet gramer ve fıkıh okuduktan sonra hadis öğrenmeye başladı. İlk hocalarından biri, kendisinden pek çok hadis yazdığı tanınmış muhaddis Hüseyim b. Beşir (v.183/799) olup, diğer hocaları arasında Süfyân b. Uyeyne (v.198/813), Yahya b. Said el-Kattan (v.198/813), Abdurrahman b. Mehdi (v.198/813), İmam Şafi'î ve Abdurrezzak b. Hemmam (v.211/857) gibi âlimler bulunmaktadır. Talebeleri arasında; Buhâri (v.256/869), Müslim (v.261/875), Ebû Dâvûd (v.275/889), Tirmizî (v.279/892), Nesâî (v.303/915), Yahya b. Maîn (v.233/848), Ali b. Medînî (v.234/849), iki oğlu Salih ve Abdullah (v.290/903) bulunmaktadır. Hocaları İmam Şafi'î, Abdurrezzak es-San'ânî (v.211/827) ve Abdurrahman b. Mehdi de kendisinden hadis dinlemişlerdir. Yalnız İmam Şafi'î onun adını açıkça söylemek yerine "güvenilir kimse bana rivayet etti" demeyi tercih etmiştir.³

¹ İshak b. Mansur, *Mesâilü'l-İmam Ahmed İbn Hanbel* . 17; Mevsûatu a'lâmi'l- fikri'l-İslâmî, "*el-İmam Ahmed b. Hanbel*", s. 48.

² Ebu Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile* , I, 8; Ebu'l-Ayneyn, Bedrân, *Târihu'l-fikhi'l-İslâmî* , s. 144.

³ Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel" *DİA*, II, 75.

İmam Şafi'î, Iraklılarla yaptığı bir münakaşada ele aldığı konuya dair hiçbir hadis hatırlayamadığını söyleyince, O'na aynı konuda üç hadis okuyan talebesi İbn Hanbel'e sahih hadisleri kendisinden daha iyi bildiğini itiraf etmiş ve kendi kanaat ve fetvalarının aksine sahih bir hadise rastlarsa haber vermesini istemiştir.⁴

Ahmed b. Hanbel'in şahsi ve ilmî hayatının gelişmesinde *mihne* olayının önemli etkisi olmuştur. Abbasi halifesi Me'mûn (v.218/833) hilâfetinin sonuna doğru Mu'tezile imamlarından Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (v.218/833) ve baş kadı Ahmed b. Ebî Duâd'ın (v.240/854) etkisiyle Kur'ânın mahlûk olduğu iddiasını kabul etmeleri için bütün bilginleri zorlamaya başlamıştı. Bu arada söz konusu iddiayı kabul etmeyen Ahmed b. Hanbel çeşitli sorgulardan sonra Muhammed b. Nuh ile birlikte Tarsus'ta bulunan Me'mûn'un huzuruna zincire bağlı olarak götürülmüş, Rakka'da Me'mûn'un ölüm haberi üzerine tekrar Bağdat'a gönderilmiş ve Yâsiriyye, Dâru Umâre ve Dârül-Mevsil'de hapsedilmiştir. Mu'tasım'ın hilâfeti sırasında da (218-227/833-842) devam eden iki yıllık zindan hayatından sonra bir köşeye çekilen İbn Hanbel hadis dersi vermekten alıkonulmuş, Vâsık'ın (v.227/842) hilâfeti döneminde (227-232/842-847) ise bazı dersler vermekle beraber yine de münzevi hayatına devam etmiştir.

Mütevekkil'in (232-247/847-861) Sünnîliğe eski itibarını vermesinden sonra eğitim ve öğretim faaliyetlerine tekrar başlayan Ahmed, Halife Mütevekkil'in kendisine karşı yumuşak tavırlarına ve çeşitli ihşanlarda bulunma arzusuna rağmen, idarecilerden uzak durmaya ve mütevâzi şartlar içerisinde yaşamaya devam etmiştir.

Yaklaşık yetmişyedi yaşında 12 Rebîu'l-Evvel 241/31 Temmuz 855 tarihinde vefat ederek Bağdat'taki şehitler kabristanına defnedilmiştir.⁵

İbn Hanbel'in her iki hanımından Abdullah (v.290/902) ve Salih (v.266/879) isimlerinde birer oğlu olmuştur. Ayrıca bir cariyesinden de bizzat tanınmayan altı çocuğu olmuştur.⁶

2. İlmî Kişiliği

Ahmed b. Hanbel İslâmî ilimlerin birçok dalında ilim sahibi olmasının yanında özellikle hadis ve fıkıh alanında çalışmalar yapmış ve yaşadığı dönemdeki insanları etkilediği gibi ölümünden sonra da yüz yıllar boyunca ilim ehli üzerinde derin bir etkiye sahip olmuştur. Akranları ve kendisinden sonra yaşamış olan ilim ehli ondan övgüyle bahsetmişlerdir.

⁴ Ebu Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 12-13.

⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 465; Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylen Hanbelî Mezhebi*", s. 38-39.

⁶ Laoust, H., "el-İmam Ahmed b. Hanbel", 21.

2.1. Hadisçiliği: Ahmed b. Hanbel, hayatını hadise göre tanzim etmiş, yazdığı her hadis ile mutlaka amel ettiğini söylemiş, kendisinden istenen fetvaları da hadise dayanarak vermiştir. Örnek davranışlarıyla İbn Hanbel'in takdirini kazanmış olan muhaddis ve zahid Abdulvahhab b. Abdilhakem el-Verrâk ona 60.000 fetva sorulduğunu ve hepsini de "haddesenâ" ve "ahberenâ" diyerek hadislerle cevaplandırıldığını söylemiştir. Ebu Zür'a er-Râzî'nin (v.264/878) birlikte yaptıkları müzakerelerde tesbit ettiğine göre Ahmed b. Hanbel mükerrerleriyle birlikte 700.000 (veya bir milyon) rivayeti ezbere bilmekteydi. Oğlu Abdullah da Onun bir milyon rivayet derlediğini ve yazdığı her rivayeti ezberlemeyi prensip edindiğini söylemektedir.⁷

İmam Ahmed'e göre, fakih sayılabilmek için iyi bir muhaddis olmak ve en az 400.000 rivayeti bilmek ve sıhhatinden emin olunmayan rivayetlerle fetva vermekten sakınmak gerekir. O'nun sahih hadisleri iyi bilmesine rağmen "el-Müsned"inde bazı zayıf hadislerin bulunması, söz konusu eserine malzeme toplarken ortaya koyduğu kabul şartlarından kaynaklanmaktadır.⁸

Ahmed b Hanbel kendisiyle şöhret bulduğu *el-Müsned* isimli eserini 36 yaşındayken oluşturmaya başlamıştır. Tasnif etmeyi kerih gördüğü için bir araya toplamamış ve derlememiştir. Oğlu Abdullah'a rivayet etmiş ve O' da babasının ölümünden sonra kendi hocalarından duyduğu sahih hadisleri de ekleyerek tasnif etmiştir.⁹

el-Müsned'de kendi ifadesiyle sahih olarak kabul edilebilen hadisler mevcuttur. Tirmizi'nin ifadesiyle, sahih hadislerle hasen hadislerdir. Ancak çok daha sonraları hadis kritiği en son sertliğine ulaştığı zaman, İbn Hanbel mevzû hadislerle yer vermekle itham edildi. İbn Teymiyye (v.728/1327), İbn Hacer el-Askalânî (v.852/1448) gibi birçok hadisçiler bu ithama karşı çıktılar. Hâkim olan fikre göre, el-Müsnedde *sahih* hadislerin yanı sıra, kabul edilemez denilemeyecek *hasen* ve ya *garib* hadisler de mevcuttur.¹⁰

2. 2. Fıkıhçılığı: Ahmed b. Hanbel'in hadis ilmindeki yüksek seviyesi herkes tarafından kabul edildiği halde fakih olup olmadığı, en azından kendisini takip eden birkaç asır boyunca tartışma konusu olmuştur. O'nu fakihler arasında zikretmeyen fıkıh tarihçileri ve mukayeseli fıkıh (hilâf) âlimleri arasında İbn Kuteybe (v.276/889), İbn Cerîr et-Taberî (v.310/923), Tahâvî (v.321/932), Debûsi (v.430/1039), İbn Abdilber (v.978/1070) Gazâlî (v.505/1111) gibi isimler yer almaktadır. Hanbelîlerin sert tepkilerine rağmen bu âlimleri zikredilen davranışa sevk eden iki sebep vardır: Bizzat Ahmed b.

⁷ Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel" *DİA*, II, 79.

⁸ Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*, s.40-41.

⁹ *Mevsû'atu'l-Hadîrati'l-İslâmiyye*, "Ahmed b. Hanbel", s. 354.

¹⁰ Laoust, H., "el-İmâm Ahmed b. Hanbel", 27.

Hanbel'in bir fakih olarak değil muhaddis olarak bilinmesi için sarf ettiği gayret ve kendisinininki de dâhil olmak üzere re'y'in ve fikhın yazılmaması konusunda gösterdiği aşırı titizlik. Bu sebeplere, O'nun fikh dalında bizzat kaleme aldığı veya talebelerine yazdırdığı önemli bir eserinin bulunmaması da eklense, ilk fikh tarihi ve hilaf yazarları O'na fakihler arasında yer vermemişlerdir.¹¹ Oysa Ahmed b. Hanbel müstakil bir müctehid olarak kabul edilmelidir. İbn Teymiyye'nin de işaret ettiği gibi O, birçok hadis yığını ve birçok üstattan aldığı fikirler içinde kendi özel doktrinini ortaya koydu. O'nu hukuktan birtakım kaideler çıkaran bir fakih değil de, Taberî gibi bir hadisçi olarak görmek iyi anlamamak olur.¹²

Ahmed b. Hanbel'i meşhur dört fikh mezhebinden birinin imamı yapan, O'na bu ölçüde bir fakih payesi veren haklı, tarihi sebepler vardır:

1. Sayıları az da olsa kendisine nispet edilen fikh kitapları mevcuttur (*Kitâbu's-Salât* bunların en meşhurudur).

2. Oğulları ve bizzat kendisinden ders alan öğrencilerinden başlayarak bunları takip eden nesillerin ondan rivayet ettikleri *mesâil* (Fikh problemlerine ait çözümler) onlarca cilde ulaşmaktadır.

3. İmam Ebû Yusuf (v.182/798), İbn Uyeyne ve İmam Şafii'den fikh dersleri almış, Şafii onun için "Bağdat'tan ayrıldığımda arkamda Ahmed b. Hanbel'den daha fakih birini bırakmadım " demiştir.

4. Hayatının sonlarına doğru kendisinden fikh mesailinin nakledilmesine ve bunların yazılmasına izin vermiştir.

5. Nihayet dört büyük fikh mezhebinden birisi O'na nisbet edilmiş bu mezhebin fikh ve usul kitaplarında O'nun fikh ilmindeki önemli ve müstakil yerini gösteren sayısız rivayete yer verilmiştir.¹³

İbn Hanbel, insanların hadisten yüz çevirip fıkha yönelecekleri, bir fakihin çeşitli zamanlarda aynı konuda değişik ihtihadlarda bulunabileceği ve bunları bir arada görenlerin zihinlerinin karışacağı, re'y'e dayalı fikhın Kitap ve Sünnet'in yerine geçeceği düşünce ve korkusundan hareket ederek hem kendisinden fikh ve fetva nakledilmesine hem de bunların yazılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁴

İbn Hanbel, Şafii'den farklı olarak, metodik bir surette bir doktrin halinde eser vermeye çalışmadı. Öğretiminin derin anlamını fikhın tedvin edilmesine karşı bir tepki olarak açıklamak gerekir. İslâm hukuku, ilk haliyle müşterek bir yapı üzerine dayalı başlıca sözlü olarak nakledilen bir meslek idi. Ferdi görüş ayrılıklarına çok geniş yer verirdi. O'nu sistemli bir şekilde

¹¹ Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 80.

¹² Laoust, H., "el-İmam Ahmed b. Hanbel", 22.

¹³ Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 80.

¹⁴ Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*, 51

tedvin etmek, temsilcilerinden birisinin düşüncesini empoze ve tesbit etmek suretiyle onu dondurmak, tabiatını değiştirmekten başka bir şey değildi.¹⁵ Kaynaklar bu konuda O'nun en yakın öğrencileri ile tartıştığı, onları fıkıh ve rey yerine bunların aslı olan Kitap ve Sünnete yönelttiğini kaydetmektedir. Ancak bu tutumu sonuna kadar devam etmemiş, kendisine sorulan, hadis ile sahabe kavlinde açık cevabı bulunmayan binlerce meseleye cevap vermek mecburiyetinde kalmış, bunların emin kişiler tarafından yazılmasına da istemeyerek razı olmuştur.¹⁶

Ahmed b. Hanbel İmam Ebû Hanîfe'nin fikhını O'nun talebesi Ebû Yusuf'tan öğrenmiştir. Bir müddet Ebû Yûsuf'un ders halkasına katılmış ve re'y'e dayalı fikhî içeren bazı kitapları ondan okumuştur. Rey ile hüküm vermeyi doğru bulmadığı için bir müddet sonra ders halkasından ayrılmış ve bir daha da dönmemiştir. İmam'ın bu tavrında kuşkusuz dînî ilimlerin Kitap ve Sünnet'ten ibaret olduğunu düşünmesinin etkisi büyüktür.¹⁷

İmam Ahmed, Sufyan b. Uyeyne'den Hicaz fikhını ve kendisini çok etkileyen İmam Şafii'den h.185, 195–199 yılları arasında Şafii usul ve fikhını tahsil etmiştir.¹⁸ Şafii ile sadece bir defa h.195 yılında beraber olduğu rivayet ediliyorsa da¹⁹ yaygın kanaat daha uzun bir süre beraber oldukları yönündedir.

İmam Şafii: "Ahmed b. Hanbel, hadis, fıkıh, lugat, Kur'ân, alçak gönüllülük, zühd, vera ve sünnette İmamdır" demiştir.²⁰

Ahmed b. Hanbel'in fikhının dayandığı kaynaklar ve kullandığı metodoloji yalnızca kendisinden rivayet edilen çözümlerden çıkarılmamıştır; bunun yanında ondan doğrudan usule ait rivayetler de intikal etmiştir. İbn Hanbel'in birinci kaynağı Kitap ve Sünnettir. O, fikhî bir konuda böyle muteber bir *nass* görünce buna hiçbir re'yi, uygulamayı (ameli), kıyası, sahabe kavlini ve icmayı değişmezdi.²¹ O da Şafii gibi senedi sahih olan haber-i vahidle şartsız amel eden hadis ehlinin müctehidlerindedir.²²

İmam Ahmed fetva verirken şöyle bir usul takip ederdi: Meselenin hükmünü önce Kur'an ve Sünnette arardı. Nasslarda bir hüküm bulamadığında sahabe fetvalarına müracaat ederdi. Sahabeden iki farklı fetva nakledilmişse aralarında Kitap ve Sünnete en uygun olanı alırdı. Böyle bir tercih de bulunamazsa her iki görüşü de rivâyet eder, kendi rey'ine bağ vurmazdı. Meselenin hükmünü kitabda sahih Sünnette ve Sahabe kavlinde

¹⁵ Laoust, H., "el-İmam Ahmed b. Hanbel", 24.

¹⁶ Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 80-81.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, "Kitabu'l-İllem", s. 21.

¹⁸ *Mevsûatu'l-Arabîyye*, "Ahmed b. Hanbel", I, 492.

¹⁹ Laoust, H., "el-İmâm Ahmed b. Hanbel", s. 28.

²⁰ İshak İbn Mansur, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, s. 17; Ebu Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 10.

²¹ Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 81.

²² Hudârî, Muhammed, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 261.

bulamadığı zaman mürsel veya zayıf hadislerle amel ederdi. Böyle bir hadis de bulamadığı durumlarda zorunlu olarak kıyasa başvururdu.²³

Ona göre icma ancak kitap ve sünnetten delil olduğu zaman meydana gelmiş olur. Bu durumda delil icma değil bizzat Kitap veya sünnettir. Hükmü naslarda zikredilmemiş meselelerde icma, "bu konuda muhalif görüşü olan birisi bilinmemektedir" manasını ifade eder.²⁴ Ahmed b. Hanbel'e göre icma'nın meydana gelmesi ve bilinmesi Sahabeden sonraki dönemler için imkânsızdır.²⁵

Kıyası, meselenin hükmünü kitap, sünnet ve sahabe kavlinde bulamadığı zaman kullanmıştır. Mürsel veya daha sonraları hasen ismiyle anılacak olan zayıf hadisleri de kıyasa tercih etmiştir. Bunlardan başka İmam Ahmed, istishab, istihsan, mesâlih ve sedd-i zerî'a delillerini de kullanmıştır.²⁶

3. Eserleri

Ahmed b. Hanbel'in bizzat yazdığı tek eseri *el-Müsned*'dir. Eserde eski kaynaklarda 40.000'e yakın hadis bulunduğu söylenmekteyse de hadisleri numaralandırarak yapılan günümüz baskılarında 27.647 hadis yer aldığı görülmektedir. Bu eser müsned türünün elde mevcut en kapsamlı örneğidir. *el-Müsned*, günümüze İmam Ahmed'in oğlu Abdullah, O'nun talebesi Ebu Bekir Ahmed b. Ca'fer el-Kattî ve İmam Ahmed'in yeğeni Hanbel b. İshak'ın rivayetleriyle gelmiştir. Abdullah ve el-Kattî esere bazı ilave hadisler eklemiştir. Müsnedde bulunduğu iddia edilen zayıf hadislerin bu iki râvinin ekledikleri bölümlerde bulunması güçlü bir ihtimaldir. Abdullah babasının bizzat kaleme aldığı bu değerli eseri derleyip toparlamıştır.²⁷

Kendisi bizzat yazmış olmamakla beraber O'na atfedilen eserler, başta oğlu Abdullah olmak üzere Hanbelî imamlar tarafından ölümünden sonra kaleme alınmıştır. *Kitâbu's-Sünne*, *Kitâbu'z-Zühd*, *Kitâbu's-Salat*, *Kitâbu'l-Verâ'*, *er-Redd ale'l Cehmîyye ve'z-Zenâdika*, *Kitâbu'l-Eşribe*, *el-'Akîde*, *Kitâbu'l-İmân*, *Kitâbu't-Tereccül*, *Kitâbu'l-İrcâ'*, *el-Mesâil*, *Kitâbu Fezaili's-Sahâbe* ve *Kitâbu'l-İlel ve Mârifeti'r-Ricâl* bunlardandır. Ayrıca günümüze kadar gelip gelmediği bilinmeyen *et-Tefsîr*, *Kitâbu'l-Ferâiz* isimli iki kitabının daha olduğu rivayet edilmektedir.²⁸

4. Farklı Görüşler Rivayet Edilmesinin Sebepleri

²³ Ebu'l-Ayneyn, Bedrân, *Târihu'l-Fikhi'l-İslâmi*, 145.

²⁴ Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 81.

²⁵ Ebu Zehra, Muhammed, *İbn Hanbel*, s. 301.

²⁶ Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 81.

²⁷ Kandemir, M. Yaşar, "el-Müsned" *DİA*, XXII, 104

²⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel" *DİA*, II, 77-79.

Onun mezhebini rivayet edenlerin en meşhurlarından birisi "Esrem" lâkabıyla tanınan Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hanî'dir (v.260/874). Hanbelî Mezhebi fihhına ait *es-Sünen* ve hadîste *eş-Şevâhid* adlı kitapları biliniyor. Hanbelî Mezhebi ravilerinin diğer bir meşhur siması da *Kitabu's-Sünen bi şevâhidi'l-hadîs* adlı eserin yazar Merûzlu Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc'dır. Üçüncü meşhur ravisi de arkadaşlarının ileri gelenlerinden olup, *Kitabu's-Sünen fi'l-fikh* isimli kitabın müellifi Merûzlu olup İbn Raheveyh künyesiyle bilinen, İshak b. İbrahim'dir (v.285/898).²⁹

Bu kişilerin yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini; Oğulları Salih ve Abdullah, İshak b. Mansur el-Kevsecü'l-Mervezî (v.251/865), Ebû Dâvûd es-Sicistânî (v.275/889), Ebû İshak İbrahim el-Harbî (v.285/898), Ebû Bekr el-Mervezî (v.275/889), Abdulmelik el-Meymûnî (v.274/887), Muhennâ eş-Şâmî, Harb b. İsmail el-Kirmânî (280/893), Müsennâ İbn Câmî'i'l-Enbârî, Ebû Tâlib b. Humeyd (v.244/858) gibi sayıları yüzü geçen bir çok talebesi rivâyet etmiştir.³⁰

İmam Ahmed'den ayrılmayan bu talebelerinden sonra Ebu Bekir el-Hallâl (v.311/923) gelir. Bu zat İmam Ahmed'in görüşlerini cem etmek için bütün gayretini sarf etmiş, bu maksatla seyahatlere çıkmış ve birçok kitap te'lif etmiştir. Bu yüzden el-Hallâl talebelerinden sonra Ahmed b. Hanbel'in fihhının nâkili sayılmıştır.³¹ Kendisinden önce Hanbelîlik henüz müstakil bir mezheb hüviyetini kazanmamıştı. Bağdattaki Mehdî Camii'nde ders veren Hallâl, mezhebin yayılmasına hizmet eden çok sayıda ilim adamı yetiştirmiştir.³² Naklettiği rivâyetleri *el-Câmiu'l-Kebir* adlı kitabında toplamıştır. Bu eser Hanbelî mezhebinin ilk temel fikh kitabıdır. Oldukça hacimli olan bu eserde Hallâl, zaman zaman kendi görüşlerini belirtirse de büyük bir kısmı İmam Ahmed'in sorulan sorulara verdiği cevaplardan meydana gelmiş olup, O'nun görüşleri hadislerle, sahabe ve tabiinden gelen rivâyetlerle desteklenmekte, yer yer fakihlerin farklı görüşleri aktarılmakta ve İmam Ahmed'den gelen rivâyetler arasında tercihte bulunmaktadır. Eserde fihhın bilinen tertibi esas alınmıştır.³³

Hanbelî mezhebinde aynı mesele hakkında Ahmed b. Hanbel'den farklı görüşler de rivâyet edilmiştir. Bunun birçok sebebi vardır:

1. Ahmed b. Hanbel, sahabi ve tabiinden aynı meselede iki veya daha fazla farklı kavi naklettiği zaman, bunlardan bir veya birkaçını terk etmeyi gerektiren herhangi bir nass bulunmazsa her iki veya daha çok kavli de mezhebinde ayrı ayrı kabul eder, tercih yapmaktan sakınırdı.³⁴

²⁹ Hudârî, Muhammed, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 261.

³⁰ Ebû Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 14-15.

³¹ Ebû Zehra, Muhammed, *İslamda Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 428.

³² Özen, Şükrü, "Hallâl, Ebû Bekir", *DA*, XV, 382.

³³ Özen, Şükrü, "Hallâl, Ebû Bekir", *DA*, XV, 382.

³⁴ Ebû Zehra, *İslamda Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 430.

2. Bazı durumlarda hüküm verirken iki görüş veya iki vecih arasında tereddüde düşer ve her ikisini de herhangi bir tercihe tabii tutmaksızın açıklardı.³⁵

3. Bazen sorulan soruya cevap verdikten sonra, konu hakkında bir hadisle karşılaşır ve ona göre amel ederek ilk görüşünden vazgeçtiği olurdu.³⁶

4. Bazı meselelere ait görüşleri değişik şekillerde rivayet edilmiştir. Birinin doğruluğunu diğerine tercih edecek bir şey bulunmadığı müddetçe, her rivayet mezhepte ayrı bir kavil olarak kabul edilmiştir.³⁷

5. İmam Ahmed, herhangi bir durumda muayyen bir mesele hakkında fetva verirdi. Fakat kendisine aynı mesele tekrar sorulduğunda, meseleyi soran kimsenin önceki durumu ile sonraki durumu arasındaki değişikliğe dikkat eder ve onun durumuna göre fetva verirdi. Bu fetvaları nakleden râvi, aynı mesele üzerinde Ahmed b. Hanbel'in iki görüşe sahip olduğunu zanneder. Lâkin hakikatte, durum değiştiği için hüküm (fetva) de değişmiştir.³⁸

6. Maslahat veya kıyasa dayanan re'y'e göre çok az fetva verirdi. Bu durumda değişik görüşler ortaya çıkarsa herhangi bir tercih yapmaksızın onları olduğu gibi bırakırdı.³⁹

7. Ahmed b. Hanbel görüşlerinin yazılmasına izin vermemiştir. Görüşleri yazılı olarak kayda alınmadığı için rucû ettiği görüşler tam olarak tesbit edilememiştir.

8. Bazen İmam Ahmed'in bir fetvasına şahit olan bazı raviler İmam fetvasından rucu ettiğinde sohbet meclisinde bulunmadıkları için bundan habersiz olarak ilk fetvasını nakletmişlerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz hususlardan da anlaşılabilir gibi aslında Ahmed b. Hanbel'in birçok meselede farklı görüşleri yoktur. O, kendisine göre çoğu meselede tek görüşe sahiptir. Asıl problem O'nun rucu ettiği görüşünün hangisi olduğunun tesbit edilememesidir. Kuşkusuz bunda İmam Ahmed'in kendi fihhının kayda alınmasına hoş bakmamasının etkisi büyüktür. Zira sağlığında yazılı bir şekilde kayda alınmayan görüşlerinin tespiti zorlaşmış ve birçok rivayet ortaya çıkmıştır.

Ahmed b. Hanbel'den gelen aynı mesele hakkında ki farklı görüşlerden tarihi bakımdan son belirttiği görüşe uyulmuştur. Eğer hangi rivâyetin en son görüşü olduğu bilinmiyorsa aralarında cem yapma imkânı varsa cem yapılarak tek görüş haline getirilmiştir. Rivâyetlerin birleştirilemediği

³⁵ Ebû Zehra, *İslamda Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 430.

³⁶ Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 219.

³⁷ Ebû Zehra, *İslamda Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 430.

³⁸ Ebû Zehra, *İslamda Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 430.

³⁹ Ebû Zehra, *İslamda Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 430.

durumlarda ise senedi en kuvvetli olan tercih edilmiştir. Bazı Hanbeli fakihler, ihtiyaç durumunda her bir görüşle ayrı ayrı amel etmeyi kolaylık sağlaması açısından uygun bulurken diğer bazı fakihler, rivâyetleri tek bir görüşe indirmeye çalışmışlardır.⁴⁰

B. AHMED B. HANBEL'DEN GELEN ÜÇ'LÜ GÖRÜŞLER

Aşağıda zikrettiğimiz hususlarda Ahmed b. Hanbel'den aynı meselede üç farklı görüş rivâyet edilmiştir.

İBÂDÂT

1. SULAR

1 kullenin kaç kırab olduğu hakkında: 2, 2.50, 2.33 şeklinde üç rivayet vardır.⁴¹

2. ABDEST

Abdest alırken besmele çekmenin hükmü hakkında: "sünnettir", "terkinde beis yoktur", "vâcibtir" şeklinde üç rivayet nakledilmiştir.⁴²

Abdestte başın mesh miktarı hususunda: "başın tümünün, meshi vâcibtir", "bir kısmının meshi vâcibtir", "erkeğin başının tümünü mesh etmesi vâcib iken kadının başının ön kısmını mesh etmesi yeterlidir" demıştır.⁴³

Suyla taharetlenmede taharet sayısı hususunda: "en az 7 defadır", "3 defa yeterlidir", "asıl olan sayı değil iyice temizlenmektir" şeklinde üç rivayet vardır.⁴⁴

Erkeğin teninin kadının tenine temasında abdest'in bozulup bozulmayacağı hususunda: "Şehvetle olursa bozulur, şehvetle değilse bozulmaz", "hiçbir durumda bozulmaz" "her halükârda bozulur" şeklinde rivayetler vardır.⁴⁵

Kişinin ihtilam olduktan veya cima etmesinden sonra gusletmesine müteakip tekrar meni gelmesi durumunda yeniden gusül gerekip gerekmeyeceği hususunda: "Tekrar gusül gerekmez", "ilk guslünden önce

⁴⁰ Ebu Zehra, *Ibn Hanbel*, s. 222.

⁴¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 48.

⁴² İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 95.

⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 110.

⁴⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 133.

⁴⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 153-154.

bevl ettiyse gerekmez değilse gerekir" "her halükârda gusül gerekir" rivayetleri vardır.⁴⁶

3. GUSÛL

Gusül abdesti alırken ayakların ne zaman yıkanacağı hususunda: "Gusülden ve abdestten sonra ayaklar yıkanır", "gusülden önce abdest alınır ve ayaklarını yıkanır", "ayakların yıkanması gerekir ancak gusülden önce veya sonra yıkanması fark etmez" rivayetleri mevcuttur.⁴⁷

4. HAYZ

Kadınların hayızdan kesilme yaşları hususunda: "50", "60" yaşında hayızdan kesilir" bir rivâyette ise "acem kadınlar 50, Arap kadınlar ise 60 yaşına kadar hayızdan kesilir" şeklinde görüşler nakledilmiştir.⁴⁸

5. NAMAZ

Kıyamda erkeklerin ellerini nerede bağlayacakları hususunda: "Göbeğin altında", "göbeğin üstünde", "bu konuda muhayyerdirler" görüşleri vardır.⁴⁹

İmam'a uyan cemaatin kıraat okuyup okumayacağı hususunda: "İster imam açıktan okusun ister gizli okusun cemaatin kıraatta bulunmasına gerek yoktur", "imam'ın gizli okuduğu namazlarda ve açıktan okuduğu namazların ise vakıf aralarında cemaatin kıraatta bulunması müstehaptır", "Cuma namazı gibi kalabalıktan dolayı cemaatin uzak olup imamın kıraatini duyamamaları durumunda cemaat de kıraatta bulunur" görüşleri rivayet edilmiştir.⁵⁰

Tilavet secdesinin sonunda selam vermenin hükmü hakkında: "Vâcib değildir", "vâcib olup sağ tarafa vermek yeterlidir", "her iki tarafa da selam vermek vâcibtir" görüşleri nakledilmiştir.⁵¹

Namazda fazla rekata kalkan imama cemaatin uyup uymayacağı hususunda: "Cemaat haram olduğunu bile bile imama uyarsa namazları bozulur. Haram olduğunu bilmeden uymuşlarsa namazları makbul olur. İmam fazla namaz kılıyor ve cemaatin uyarılarına uymuyorsa cemaat imamı beklemeden selam verirler", "istihsanen cemaatin de imamla birlikte kıyama

⁴⁶ İbn Kudâme, I, 160.

⁴⁷ İbn Kudâme, I, 171.

⁴⁸ İbn Kudâme, I, 263.

⁴⁹ İbn Kudâme, I, 334-335.

⁵⁰ İbn Kudâme, I, 394-395.

⁵¹ İbn Kudâme, I, 430.

kalkması gerekir", "imama uymazlar ama imamdan önce de selam vermezler. İmamı bekler ve onun selamıyla selam verirler" rivayetleri vardır.⁵²

Kabirde mer'âda, hamamda veya develerin mer'âda dinlendikleri yerlerde namaz kılmanın sıhhati hakkında: "Namaz sahih olmaz", "pis olmadıkça buralarda namaz kılınabilir" "kabir üzerinde namaz kılmak sahih olmaz" şeklinde üç görüş nakledilmiştir.⁵³

Meninin temiz olup olmadığı hususunda: "Temizdir", "necistir ama azı affedilmiştir", "azı da çoğu da necistir" rivayetleri gelmiştir.⁵⁴

Namaz kıldırırken abdesti bozulan imamın namazını nasıl tamamlayacağı hususunda: "Abdest alıp baştan başlar", "abdest alıp kaldığı yerden devam eder", "eğer abdesti avret mahallinden (sebîleyn) çıkan bir şey ile bozulduysa baştan başlar, başka bir sebeple bozulduysa kaldığı yerden devam eder" görüşleri nakledilmiştir.⁵⁵

Daha faziletli olduğu halde bir özürden dolayı ayakta duramadığı için başka birisine uymuş olan kişinin namaz kılarken özrünün kalkması durumunda imam'dan imametini devralıp alamayacağı hususunda: "Devralamaz", "devralabilir", "sadece halifeler devralabilir" görüşleri kaydedilmiştir.⁵⁶

Cemaate rukûda yetişip safa girmeden imama uyan kişinin durumu hakkında: "Hz. Peygamber'in (sâs) saf halinde namaz kılınırken saftan ayrı namaz kılmayı yasakladığını bilmiyorsa namazı sahih olur", "haram olduğunu bilsin ya da bilmesin sahih olur", "haram olduğunu bilsin ya da bilmesin sahih olmaz"⁵⁷ görüşleri gelmiştir.

Namaz kılının kendi önüne çezeceği sütrenin şekli hakkında: "Bu çizgi enine ve hilal şeklinde olmalı", "çizgi boyuna olmalı", "enine de boyuna da olabilir" şeklinde üç görüş gelmiştir.⁵⁸

İmam'ın cenâze namazında fazladan tekbir getirmesi durumunda cemaatin ne yapacağı hususunda: "Cemaat tekbir getirmeden imam'ın selam vermesini bekler", "7 tekbire kadar imamlarla beraber tekbir getirirler. 7'den sonra tekbir getirmeyip imam'ın selam vermesini beklerler", "cemaat 7'den fazla tekbir getirmesi durumunda imam'ı uyarır" görüşleri mevcuttur.⁵⁹

⁵² İbn Kudâme, II, 15-16.

⁵³ İbn Kudâme, II, 47.

⁵⁴ İbn Kudâme, II, 62.

⁵⁵ İbn Kudâme, II, 69.

⁵⁶ İbn Kudâme, II, 143-144.

⁵⁷ İbn Kudâme, II, 150.

⁵⁸ İbn Kudâme, II, 154.

⁵⁹ İbn Kudâme, II, 324.

6. ZEKÂT

Nisâb miktarına ulaşmaları sebebiyle hububatların birbirlerine karıştırılıp karıştırılmayacağı hakkında: "Hiçbir hububat diğerine katılmaz ve eklenmez bilakis her biri kendi başına hesaplanır", "cins farkına bakılmaksızın her tür hububat bir diğerine katılabilir", "buğday arpaya katılabileceği gibi baklagillerin de bazıları bazılarına katılabilir" görüşleri rivayet edilmiştir.⁶⁰

7. FITİR SADAKASI

Bir köleye ortak olan bir cemaatin sahip oldukları bu kölenin fitir sadakasını nasıl verecekleri hususunda: "Ortakların her biri 1 sa' verir", "tüm ortaklar toplam 1 sa' verir", "her bir ortak yarım sa' verir" görüşleri nakledilmiştir.⁶¹

8. ORUÇ

Ramazanın başlangıcında hilalin görülmemesi hususunda: "Hava sisli veya bulutlu olduğu için hilal görülmezse insanlar ihtiyaten o gün oruca başlarlar. İleriki günlerde ay'ın oruca başladıkları gün hilal şeklinde olduğu ortaya çıkarsa tuttıkları bu şek günü orucu ramazandan sayılır", "insanlar imama tabii olurlar", "oruç tutmaları gerekmez. Tutsalar da şek günü olduğu için ramazandan sayılmaz" şeklinde üç görüş gelmiştir.⁶²

Orucu bozan kusma miktarı hakkında: "Ağız dolusu olursa orucu bozar", "ağzın yarısını dolduruyorsa bozar", "kusmanın azı da çoğu da orucu bozma noktasında birdir" görüşleri rivayet edilmiştir.⁶³

9. HACC

İhramlının başını ve bedenini yağlayıp yağlayamayacağı hususunda: "İhtiyaç halinde kokusu olmayan zeytinyağı veya tahin ile yağlayabilir", "kokusu olan yağlarla başını ve bedenini yağlayabilir", "başını hiçbir yağla yağlayamaz ama bedenini yağlayabilir" rivayetleri gelmiştir.⁶⁴

Kocanın ihramlı iken karısıyla cima yapması durumunda müstehak olacakları ceza hakkında: "Koca kendisi adına 1 kurban keser", "koca kendisi

⁶⁰ İbn Kudâme, II, 458.

⁶¹ İbn Kudâme, III, 56.

⁶² İbn Kudâme, III, 65.

⁶³ İbn Kudâme, III, 85.

⁶⁴ İbn Kudâme, III, 229.

ve karısı adına olmak üzere 2 kurban keser", "koca kendisi için karı da kendisi için 1'er kurban keserler" görüşleri mevcuttur.⁶⁵

Hacці temettü için umreye niyetlenip mîkat mahallinden Mekkeye giren ve yanında kurbanı bulunan kişinin ihramdan ne zaman çıkacağı hususunda: "Umreden sonra hac yapıp tavaf ve sa'yini yapmadan ihramdan çıkamaz", "umreden sonra kurbanını keser ve saçını kısaltarak ihramdan çıkar ama tırnaklarına dokunmaz", "umre bittiğinde hacca 10 günden çok varsa kurbanını keser 10 günden az süre kaldıysa kurban gününü bekler ve o gün kurbanını kestikten sonra ihramdan çıkar" şeklinde görüşler nakledilmiştir.⁶⁶

Özürsüz olarak binek hayvanı veya insan sırtında tavaf etmenin câiz olup olmadığı hususunda: "Câizdir ama dem gerekir", "câiz değildir", "câizdir ve dem de gerekmez" şeklinde görüşler nakledilmiştir.⁶⁷

Hacda hayvan öldürmenin cezası hususunda: "Misliyle tazmin, kıymeti ile taaam olarak her yoksula 1 müd dağıtma ve her müd yerine 1 gün oruç tutma cezalarından birini tercih etmek gerekir", "tertime uyarak önce misli ile tazmin etmek, buna güç yetmezse kıymeti ile yoksul doyurmak ve buna da güç yetmezse her 1 müd için 1 gün oruç tutmak gerekir", "cezalar arasında yoksul doyurmak yoktur. Âyette kaç gün oruç tutulacağını hesaplamak için verilmiştir" görüşleri nakledilmiştir.⁶⁸

Hacda ikinci defa hayvan öldürmenin cezası hususunda: "Her iki hayvan için 1 keffâret yeterlidir", "her bir hayvan için 1 keffâret gerekir", "birincisinin kefareti henüz verilmediyse ikisine 1 keffâret yeter ama birincisinin kefareti verildiyse ikincisi için de 1 keffâret verilmesi gerekir" şeklinde üç görüş nakledilmiştir.⁶⁹

10. CİHÂD

Bir topluluğun İmam'ın izni olmadan *daru'l-harbe* girip oradan ganimet getirmeleri durumunda ganimetin ne yapılacağı hususunda: "1/5'i beytü'l-mala alınır. Kalanı getirenler arasında paylaşılır", "hepsi onu getirenlere verilir", "o topluluğa hiçbir şey verilmez" şeklinde üç görüş nakledilmiştir.⁷⁰

⁶⁵ İbn Kudâme, III, 238.

⁶⁶ İbn Kudâme, III, 277-278.

⁶⁷ İbn Kudâme, III, 282.

⁶⁸ İbn Kudâme, III, 368.

⁶⁹ İbn Kudâme, III, 370.

⁷⁰ İbn Kudâme, VIII, 323.

11. CİZYE

Azâd edilmiş köleden cizye alınıp alınmayacağı hususunda: "Cizye alınmaz", "âzâd eden ister kâfir ister Müslüman olsun cizye alınmaz", "âzâd eden Müslüman ise cizye alınmaz, kâfir ise alınır" şeklinde üç görüş nakledilmiştir.⁷¹

12. SAYD ve ZEBÂİH

Kesilecek hayvan veya av köpeği üzerine besmele çekmenin hükmü hakkında: "Unutarak bismelenin çekilmemesinde bir beis yoktur", "köpek üzerine besmele çekmek şarttır. Kasten veya unutulmuş olarak terk edilmesi bu hükmü değiştirmez", "kastan veya hatâen bismelenin terk edilmesinde bir beis yoktur" görüşleri nakledilmiştir.⁷²

Avcının okunu attıktan veya köpeğini gönderdikten sonra avın gözden kaybolması ve avını bulduğunda köpeğinin avın başında olması durumunda avlanan hayvanın etinin helal olup olmadığı hususunda: "Helâldir", "gündüz ise helal, gece ise haramdır", "uzun süre kaybolduysa haram, kısa süre kaybolduysa helâldir" şeklinde üç görüş nakledilmiştir.⁷³

Su haricinde ki yağ vb. bir sıvıya necaset düşmesinin onu necis kılıp kılmayacağı hususunda: "Sıvı çoksa necaset onu kirletmez, azsa kirletir", "sıvı çokta olsa kirletmiş olur", "sirke gibi aslı su olan sıvılar eğer çoksa kirlenmezler ama yağ gibi aslı su olmayan sıvılar necis olurlar" görüşleri nakledilmiştir.⁷⁴

13. YEMİNLER

Yeminini unutarak bozan kişinin durumu hakkında: "Talak veya köle âzâdı haricinde bir şey için yemin ettiyse kefaret gerekmez", "talak ve köle âzâdında da kefaret gerekmez", "her halükarda yeminin bozulmuş olur. Yemin ettiği şeye göre kefaret, talak veya köle âzâdı tahakkuk etmiş olur" görüşleri nakledilmiştir.⁷⁵

⁷¹ İbn Kudâme, VIII, 352.

⁷² İbn Kudâme, VIII, 372.

⁷³ İbn Kudâme, VIII, 381.

⁷⁴ İbn Kudâme, VIII, 419.

⁷⁵ İbn Kudâme, VIII, 472.

14. KEFFÂRETLER

Yemin kefareti olarak mükâtepe kölenin âzâd edilemeyeceği hususunda: "Âzâd edilebilir", "âzâd edilemez", "kitâbet akdi kapsamında efendisine bir ödeme yaptıysa âzâd edilemez ama daha hiç ödeme yapmadıysa âzâd edilebilir" görüşleri nakledilmiştir.⁷⁶

MUÂMELÂT

1. BUYÛ'

Hadis-i şerifte zikredilen; altın, gümüş, hurma, buğday, tuz ve arpada ribânın tahakkuk etmesindeki illetlerin neler olduğu hususunda: "Altın ve gümüş veznî diğer 4 madde ise keylî oldukları için bunlarda ribâ tahakkuk eder" derken başka bir rivâyette "altın ve gümüşte illet semen olmaları diğer 4 maddede ise gıda olmalarıdır" demiştir. Diğer bir rivâyette ise "altın ve gümüş haricindeki diğer 4 maddede ribâ tahakkuk etmesinin illeti keylî veya veznî birer taam olmalarıdır. Keylî veya veznî olmayan taamlarda ribâ cereyan etmez" demiştir.⁷⁷

2. İCÂRE

Kiracının üzerinde anlaştıkları kiralama ücretine bir ziyade yapıp yapamayacağı hususunda: "Câizdir", "kiralanan şeyde akitten sonra bir ziyadelik olmuşsa kiracının ücrette fazlalık vermesi câiz olur", "mal sahibi izin verirse kiracı ücreti fazla verebilir" rivayetleri gelmiştir.⁷⁸

İşçilerin yemeklerinin işverene ait olması şartıyla çalıştırılmalarının caiz olup olmadığı hususunda: "Câizdir", "süt anneden başkası için câiz olmaz", "hiç kimse için câiz olmaz" görüşleri mevcuttur.⁷⁹

3. VAKIF

Kişinin malını nesline (furuuna) vakfedip onlardan kimse kalmazsa miskinlere vakf devam etsin dememesi ve zamanla neslinden kimsenin kalmaması durumunda vakfedilen şeyin ne olacağı hususunda: "Vâkıfın vârislerine intikal eder", "en yakın asâbelerine intikal eder", "Beytü'l-Malâ kalacağı" şeklinde görüşler gelmiştir.⁸⁰

⁷⁶ İbn Kudâme, VIII, 517.

⁷⁷ İbn Kudâme, IV, 6.

⁷⁸ İbn Kudâme, V, 287.

⁷⁹ İbn Kudâme, V, 295.

⁸⁰ İbn Kudâme, V, 371-372.

4. HİBE

Karının kocasına yaptığı hibeden rucû edip edemeyeceği hususunda: "Rucû edebilir", "rucû edemez", "kocasının korkusundan ona hibe ettiyse rucû edebilir, gönül rızası ile hibe ettiyse rucû edemez" görüşleri nakledilmiştir.⁸¹

5. VASIYET

Vârise vasiyet etme hususunda: "Vârise vasiyet yoktur", "vârise vasiyet bâtil olmakla birlikte diğer vârislerin icazet vermesi ile ufak bir hediye verilebilir", "diğer vârislerin icazet vermesi ile vârise vasiyet câiz olur" şeklinde üç görüş gelmiştir.⁸²

Bir adamın isimleri aynı olan kölelerinden birisi için "ölümünden sonra falan isimli kölem hürdür ve ona 200 dirhem verin" demesi ve hangisini kastettiğini belirtmemesi durumunda vasiyete muhatap kölenin nasıl belirleneceği hususunda: "Aralarında kur'a çekilir ve kur'ada çıkan hür olur ama 200 dirhem verilmez", "kur'ada çıkan hem hür olur hem de 200 dirhem verilir", "biri Müslüman biri değilse Müslüman olan hür olur" görüşler gelmiştir.⁸³

Malının 1/3'ünü hayır işlerine sarf edilmesini vasiyet eden kişinin malının nerelere sarf edileceği hususunda: "Malının 1/3'ü 3'e bölünerek 1 hissesi cihad'a, 1 hissesi yakınlarla ve 1 hissesi de hac için sarfedilir", "gaza her şeyden önce gelir", "esirlerin fidyesine harcanır" görüşleri nakledilmiştir.⁸⁴

Ölen mürtedin geride bıraktığı malın kime verileceği hususunda: "Beytü'l-mala fey' olur", "Müslüman vârislerine kalır", "İslam'dan sonra seçtiği dinde vârisleri varsa onlara verilir, yoksa beytü'l-mâla fey' olur" görüşleri nakledilmiştir.⁸⁵

Anne karnındaki çocuğun mirastaki durumu hakkında: "Çocuğun doğduğunda hayat belirtisi olarak bağırması gerekir", "bir ses, hareket, süt emme vb. bir şeyle hayatta olduğunun anlaşılması gerekir", "çocuk, doğum vaktinden evvel düşük olarak ta doğmuş olsa hayat belirtisi olarak bağırması, hapsirması veya ağlaması gerekir" görüşleri nakledilmiştir.⁸⁶

⁸¹ İbn Kudâme, V, 406-407.

⁸² İbn Kudâme, VI, 6.

⁸³ İbn Kudâme, VI, 78.

⁸⁴ İbn Kudâme, VI, 87.

⁸⁵ İbn Kudâme, VI, 207-208.

⁸⁶ İbn Kudâme, VI, 218-219.

6. ŞEHÂDÂT

Çocuğun usûlüne, anne ve babanın ise furuuna şehâdetlerinin kabul edilip edilmeyeceği hususunda: "Usûl ve furu' ilişkisi olan insanların birbirlerine şehâdetleri kabul edimez", "oğlun babaya şehâdeti kabul edilir fakat babanın oğla şehâdeti kabul edilmez", "kendisinde suçlama olmayan; nikâh, talak, kısas ve mal paylaşımı gibi davalarda her iki tarafında birbirlerine şehâdetleri kabul edilir" görüşleri nakledilmiştir.⁸⁷

7. DA'VÂ ve BEYYİNÂT

Bir kişinin başkasının elinde bir malının olduğunu iddia ederken karşı tarafın iddiayı reddetmesi ve her iki tarafın da delillerinin bulunması durumunda nasıl hükmedileceği hususunda: "Müddeî'nin deliline göre hükmedilir", "müdde'â aleyhi'nin deliline göre hükmedilir", "müdde'â aleyhi'nin delilinin o şeyin onun elinde doğduğuna, satın aldığına, dokuduğuna veya tarihinin daha eski olduğuna işaret etmesi gerekir. Aksi takdirde müddeî'nin delili esas alınır" görüşleri nakledilmiştir.⁸⁸

MÜNÂKEHÂT ve MÜFÂRAKÂT

1. NİKÂH

Kadının câriyesini evlendirmede kimin velâyete ehak olduğu hususunda: "Kadının izin vereceği kişi câriyeyi evlendirir", "kadının velisi câriyenin de velisi olur", "kadın câriyesini kendisi evlendirir" görüşleri nakledilmiştir.

Karının Hıristiyanlık ve Yahudilik haricinde başka bir dine girmesi durumunda nikâhın sıhhati hususunda: "İslam'dan başka din kabul edilmez", "İslam dini veya eski dinine dönüşü kabul edilir", "İslam dinine girmesi, eski dinine dönmesi veya kocasının razı olacağı bir dine girmesi kabul edilir" görüşleri nakledilmiştir.⁸⁹

Karının kocasının innîn olduğunu iddia etmesi durumunda nasıl hükmedileceği hususunda: "Kocasına bir şeyin üzerine meni çıkart getir denir. Çıkarırsa kocanın sözüne itibar edilir", "yemin etmesi ile kocanın sözüne itibar edilir", "yemin etmesi ile karının sözüne itibar edilir" görüşleri nakledilmiştir.⁹⁰

⁸⁷ İbn Kudâme, IX, 138-139.

⁸⁸ İbn Kudâme, IX, 199.

⁸⁹ İbn Kudâme, VI, 417.

⁹⁰ İbn Kudâme, VI, 476-477.

2. MEHİR

Karıya mihir yerine mut'a verilecek durumlarda mut'a olarak ne verileceği hususunda: "Kocanın maddi durumuna göre bir şey verilir", "mut'a miktarının takdiri hâkime bırakılır" "mihr-i misl'in yarısı verilir" görüşleri nakledilmiştir.⁹¹

Akitten sonra halvet olduğu halde karı ve kocanın her ikisinde zifafa mani oruç, ihram, hayız ve nifas gibi hallerin bulunmasının talaktan sonra verilecek mehirin miktarına etkisi hususunda: "Her halükârda tam mehir gerekir", "mehir tam olmaz", "zifafa mâni oruç ramazan orucu hariçi bir oruç ise mehir tam olur ramazan orucu ise tam olmaz" görüşleri nakledilmiştir.⁹²

Velisinin zifaktan önce boşanan kadının yarım mehrini onun adına kocasına bağışlayıp bağışlayamayacağı hususunda: "Velî, ister kadının babası olsun ister başkası, kadın ister çocuk olsun ister büyük onun namına kocasına mihrî bağışlayamaz", "yarım olan mehri kadının velisi olan babası kocasına bağışlayabileceği gibi kocada kendisinde kalan mehri diğer yarısını da boşadığı karısına bağışlayabilir", "babası bağışlayamaz ama karı boşandığı kocasına, köca da boşadığı karısına bağışlayabilir" görüşleri nakledilmiştir.⁹³

3. TALÂK

Sarhoşun boşamasının geçerli olup olmadığı hususunda: "Geçerlidir" "geçerli değildir", "ashab-ı kiram bu hususta ihtilaf etmişlerdir" deyip susmuştur.⁹⁴

Kocanın karısına *sen 1 bain talakla boşsun* veya *1 bât talakla boşsun* demesi durumunda: "1 ric'i talak vaki olur", "1 bain talak vaki olur", "eğer bat talakla boşayıp kararı karısının eline verdiyse karısına dönmek istediği zaman mihri artırır" görüşleri nakledilmiştir.⁹⁵

4. ZİHÂR

Karının kocasına "sen bana babamın sırtı gibisin" demesi neticesinde zihâr vaki olmadığı halde nasıl bir cezanın gerekeceği hususunda: "Zihâr kefareti gerekir", "zihâr kefareti gerekmez", "yemin kefareti gerekir" görüşleri nakledilmiştir.⁹⁶

⁹¹ İbn Kudâme, VI, 507.

⁹² İbn Kudâme, VI, 514.

⁹³ İbn Kudâme, VI, 516-517.

⁹⁴ İbn Kudâme, VII, 78.

⁹⁵ İbn Kudâme, VII, 89.

⁹⁶ İbn Kudâme, VII, 256.

5. İDDET

Câriyenin iddetinin ne kadar süre olduğu hususunda: "45 gün "2 ay" "3 ay" şeklinde üç görüş nakledilmiştir.⁹⁷

Kocası ölen *ümmü'l-veled*'in başkası ile evlenmek için ne kadar iddet bekleyeceği hususunda: "1 tam hayız görüp bitirene kadar", "4 ay 10 gün vefat iddeti bekler" "2,5 ay (75 gün) bekler" görüşleri nakledilmiştir.⁹⁸

6. RADÂ'

Çocuğun süt emdiğine dair kaç şahidin bulunması gerektiği hususunda: "Kendisine güvenilen 1 kadın şahit yeter" "2 kadın şahit gerekir" "yemin etmesi şartıyla 1 kadın yeter" görüşleri nakledilmiştir.⁹⁹

UKÛBÂT

1. İRTİDÂT

Birisine "yâ lûtî" diyenin "bununla muhatabımın lût kavmine mensup olduğumu kastettim" demesi durumunda had uygulanıp uygulanmayacağı hususunda: "Kazf haddi gerekir" "had gerekmez", "kızgınlık anında söylediye had gerekir" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰⁰

2. HIRSIZLIK

Hırsızın, suçu delil ile sabit olduğu halde "bu benim malımdı ve ondaydı, bana hibe etmişti, almama izin vermişti" vb. şeyler söylemesi durumunda nasıl hükmedileceği hususunda: "Mal sahibine yemin ettirilir. Yemin ederse hadd uygulanmaz. Zira şüphe vardır" "mal sahibi yemin etmezse aleyhine hükmedilir ve hırsızın iddiası kabul edilir", "hırsız hırsızlık ile meşhur ise hadd uygulanır aksi halde uygulanmaz" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰¹

3. İÇKİ İÇME

Ta'zir cezasının had cezasını geçip geçemeyeceği hususunda: "20 sopayı geçmez", "had cezasının alt sınırına ulaşamaz", "bir suça ta'zir

⁹⁷ İbn Kudâme, VII, 307.

⁹⁸ İbn Kudâme, VII, 333.

⁹⁹ İbn Kudâme, VII, 372.

¹⁰⁰ İbn Kudâme, VIII, 152.

¹⁰¹ İbn Kudâme, VIII, 197.

cezası verilecekse bu ta'zir o suçun had cezasına ulaşamaz, buna mukabil başka bir suç türünün had cezasına ulaşabilir" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰²

C. AHMED b. HANBEL'DEN GELEN DÖRT'LÜ GÖRÜŞLER

Aşağıda zikrettiğimiz hususlarda Ahmed b. Hanbel'den aynı mesele hakkında dört farklı görüş rivâyet edilmiştir.

İBÂDÂT

1. NAMAZ

Üzerinde kaza borcu olduğu halde vaktin namazına erişen kişinin önce hangisini eda edeceği hususunda: "Vakit ister dar ister geniş olsun önce kazaya kalmış namazı kılar", "vaktin namazını kılmak için vakit genişse önce kazaya kalmış namazı kılmaması, vakit dar ise önce vaktin namazını kılmaması gerekir", "tertibe uyarak vaktin namazının çıkacağına kanaat ettiği ana kadar kazaya kalmış namazını kılar. Bu arada vaktin namazını vakit çıkmadan eda edip kaza namazına kaldığı yerden devam eder", "cemaat vaktin namazını kılyorsa onlarla kılar ki bu kaza yerine geçmiş olur. Cemaat dağıldıktan sonra kendi başına vaktin namazını kılar" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰³

Seferi olan kişinin namazını kaç rekat kılacağı hususunda: "bu konuda susmuştur", "namazını tam kılar", "dilerse 2 dilerse 4 rekat tam kılar", "namazını kısaltması daha faziletlidir" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰⁴

2. CİHAD

Mücahit'in bindiği atın melez olması durumunda ganimetten alacağı pay hususunda: "1 pay verilir" "Arap cinsi atın aldığı gibi 2 pay alır", "eğer Arap cinsi at kadar kabiliyetli ise onun kadar pay alır", "Arap olmayan ata ganimetten pay verilmez" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰⁵

3. SAYD ve ZEBÂİH

Kiliseler, bayramlar ve Allah harici ilahlar için kesilen hayvanların etlerini yemenin helal olup olmadığı hususunda: "Haramdır", "helaldir",

¹⁰² İbn Kudâme, VIII, 224.

¹⁰³ İbn Kudâme, I, 422-423.

¹⁰⁴ İbn Kudâme, II, 170-171.

¹⁰⁵ İbn Kudâme, VIII, 280.

"kilise ve bayramlar için kesildiyse helal, Mesih adına kesildiyse haramdır", "kesen kişi Müslüman ise helaldir" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰⁶

Başkasına ait olan ağacın meyvesinden sahibinin izni olmadan yenilip yenilemeyeceği hususunda: "Kişi aç ise ve bahçenin de duvarı yoksa yiyebilir", "aç olmasa da duvar yoksa yiyebilir", "misâfir duvar da olsa yiyebilir", "ağacın altına düşen meyve yenilebilir ama ağaçtan koparılamaz" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰⁷

MÜNÂKEHÂT ve MÜFÂRAKÂT

1. NİKÂH

Hür olan kadını evlendirmede kimin velâyete daha ehak olduğu hususunda: "Baba ve babanın babaları oğuldan ehaktır", "oğul babanın babasından önce gelir", "kardeş Babanın babasından önce gelir", "kardeş ve babanın babası eşittir" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰⁸

Kocanın karısına "sen bana haramsın" demesi hususunda: "Yemin sayılır", "talak sayılır", "zihâr sayılır", "niyetine bakılır. Eğer talak kastettim der ve talak lafzını lâm-ı ta'rifle söylediği anlaşılırsa 3 talak vaki olur ama talak lafzını lâm-ı ta'rifsiz nekre olarak sarf ettiği anlaşılırsa 1 talak vaki olur. Yemin kastettim derse yemin sayılır" görüşleri nakledilmiştir.¹⁰⁹

2. İDDET

Kocası ölen âdetten kesilmiş *ümmü'l-veled*'in başkası ile evlenmek için ne kadar iddet bekleyeceği hususunda: "1 ay iddet bekler", "1,5 ay (45 gün) bekler", "2 ay bekler", "3 ay bekler" görüşleri nakledilmiştir.¹¹⁰

D. AHMED B. HANBELDEN GELEN BEŞ'Lİ GÖRÜŞLER

Aşağıda zikrettiğimiz hususlarda Ahmed b. Hanbel'den aynı mesele hakkında beş farklı görüş rivâyet edilmiştir.

¹⁰⁶ İbn Kudâme. VIII, 391.

¹⁰⁷ İbn Kudâme. VIII, 411.

¹⁰⁸ İbn Kudâme. VI, 319-320.

¹⁰⁹ İbn Kudâme. VII, 105-106.

¹¹⁰ İbn Kudâme. VII, 335.

İBÂDÂT

HAYZ

İlk defa hayız kanı gören bir kızın kaç gün hayızlı sayılacağı hususunda: "1 gün 1 geceden sonra yıkanır ve her namaz vakti için abdest alarak namazlarını kılar ve orucunu tutar. Kan tamamen kesilene kadar böyle yapmaya devam eder. 3 ay boyunca hep böyle yapar. 3 ay içinde ortalama kaç gün hayız gördüyse bu onun hayız sınırı olur", "6 veya 7 gün bekler", "ihtiyaten ilk zikrettiğimiz görüşe göre amel etse de sonraki zikrettiğimiz görüşle amel etmesi de câizdir", "annesinin, kız kardeşinin, hala veya teyzesinin hayız müddetine göre bekler", "nihaî hayız müddetini bekler" görüşleri nakledilmiştir.¹¹¹

MUÂMELÂT

ÜMMÜ'L-VELED

Başkasına ait iken kendisiyle evlenip hamile bıraktığı câriyeyi daha sonra satın alan kişinin elinde; câriyenin doğum yapması ile *ümmü'l-veled* olup olmayacağı hususunda: "İster hamile iken isterse doğum yaptıktan sonra satın almış olsun fark etmez, ümmü'l-veled olur", "doğurduktan sonra satın almış olması konusunda susmuş", "doğurduktan sonra satın aldıysa *ümmü'l-veled* olmaz", "hamile iken satın aldıysa *ümmü'l-veled* olur", "hamile iken satın aldıysa ümmü'l-veled olmaz" görüşleri nakledilmiştir.¹¹²

¹¹¹ İbn Kudâme, I, 239-240.

¹¹² İbn Kudâme, IX, 380.